

بسم الله الرحمن الرحيم

آداب همسایه داری در آپارتمان نشینی با تاکید بر روایات

فاطمه نوروزی یساولی^۱

چکیده

مباحثی که در عصر امروزی با آن انسان دست و پنجه نرمی کند افزایش جمعیت شهری و روی آوردن انسان ها به زندگی آپارتمان نشینی است؛ زندگی اجتماعی، افراد جامعه را به صورت اعضای یک خانواده در می آورد که پیوسته با یکدیگر در ارتباط هستند و نیازهای متقابلی به یکدیگر دارند پس باید هر کدام از همسایه ها باعث آرامش همسایه دیگر شود تا بتوانند در کنار یکدیگر احساس امنیت و آسودگی و اعتماد کنند. در دین مبین اسلام و سخنان گوهر بار امامان معصوم (ع) دستورات در باب همسایه داری آمده است و همسایه ی خوب را نعمت دانسته اند. اگر همسایه ها از روحیه دینداشته باشند رابطه و دل‌های آنها به یکدیگر نزدیکتر میشود و میتوانند زندگی بهتری را تجربه کنند و رفتار نیک همسایگان با یکدیگر سرچشمه ی برکت در زندگی معرفی میشود در این نوشتار که به روش نقلی و حیانی و پردازش اطلاعات تحلیلی توصیفی انجام شده است و در این پژوهش سعی شده با کمک گرفتن از روایات ائمه معصومین (ع) در باب همسایه داری و تعمیم دادن آنها به زندگی آپارتمان نشینی امروزی آداب و فرهنگ زندگی در کنار هم زیستن را یاد بگیریم و با راهکارهای دینی بتوانیم از آسیب های زندگی آپارتمان نشینی کاسته و باعث به وجود آمدن آسایش و آرامش و امنیت در کنار یکدیگر شویم .

واژگان کلیدی: آپارتمان نشینی، آداب، همسایه داری

^۱ . طلبه سطح ۲، مدرسه علمیه فاطمه الزهرا، استان مرکزی اراک

در روایات ائمه معصومین (ع) آدابی برای همسایه داری و در کنار یکدیگر زیستن وجود دارد و از جایگاه و اهمیت خاصی برخوردار است باید توجه داشت که با افزایش جمعیت و علاقه ی انسان ها به آپارتماننشینی همسایه مفهوم گسترده تری پیدا کرده است که در این راستا برای بهتر زیستن و رعایت حقوق یکدیگر نیاز به دستورات و هنجارهای فرا زمانی و فرا مکانی داریم که در روایات ائمه و دین اسلام به ما توصیه شده است که با یادگیری و به کار بستن این راهکارها میتوانیم زندگی آسوده تر و آرامش بیشتری را کنار یکدیگر داشته باشیم که داشتن همسایه خوب که به فرهنگ و قوانین آپارتماننشینی آگاه است میتواند به بهبود کیفیت زندگی در آپارتمانها کمک کند و داشتن آداب همسایه داری در آپارتماننشینی بر اساس روایات ائمه که میتوان از جنبه های اجتماعی، فرهنگی و اخلاقی و حتی فقهی مورد بررسی قرار گیرد. حال این سوال مطرح میشود که چطور میتوان با کمک گرفتن از روایات ائمه (ع) اهمیت فرهنگ آپارتماننشینی را بررسی کرد؟ چگونه میتوان با روایات ائمه (ع) تصدی مدیریت را در زندگی آپارتماننشینی توضیح داد؟ و چگونه میتوان با کمک گرفتن از روایات ائمه (ع) چه چیزهایی سبب اسباب تنش ساکنین در آپارتماننشینی میشود؟ در زمینه همسایه درای و آپارتماننشینی که امروزه بیشتر مورد توجه قرار گرفته است علاوه بر روایات و احادیث موجود، کتابها و پژوهشهایی به صورت مستقل در این زمینه نگاشته شده است که میتوان به این آثار اشاره کرد :

نگرشی بر کارکرد دین بر آداب اجتماعی در آپارتمان نشینی از منظر قرآن و روایت نویسنده راضیه حسینی و علی اصغر تجری _ نشریه اسلام و مطالعات اجتماعی _ پاییز ۱۴۰۱ که مولفان سعی در اند با توجه به آیات و روایات و وظایفی برای ارتباط بهتر همسایگان بر شمرده اند و سعی دارند کارکردهای دین را در روابط با همسایگان در آپارتمان نشینی واکاود. بررسی مشکلات همسایگی در آپارتماننشینی و راهکارهای آن با رویکرد اخلاقی، نویسنده علی ملکوتی نیا و محمد نقی سحانی نیا _ نشریه اخلاق و حیانی _ پاییز و زمستان ۱۳۹۶ که چد نمونه از آن رعایت اصول اخلاقی در مدیریت مجتمع و درک درست از اجتناب ناپذیر بودن برخی اذیتها در زندگی همسایگی و یاری گرفتن از مراجع قانونی اشاره کرده است. اخلاق همسایه داری و آپارتمان نشینی در قرآن و روایات، نویسنده ک=محمد جواد فلاح و لیلا ربیعی که کتابی است توسط مدرسین حوزه و اخلاق و علوم قرآن و حدیث گردآوری شده است، نگارنده گان سعی دارند که آثار منفی آپارتماننشینی که باعث کم تحرکی و افزایش استرس های روانی میشود پرداخته اند و راهکارهای اخلاقی را برای کاهش این آسیبها ارائه کرده اند. هدف از انجام این تحقیق تبیین مفاهیم مرتبط با همسایه داری و بازکاوی روایات دینی و شناسایی آداب همسایه داری و تبیین نقش آنها در تربیت فردی و اجتماعی است و همچنین توضیح در مورد علل

و عوامل تقویت و تضعیف آداب همسایه داری در آپارتماننشینی می پردازد. این نوشتار از این جهت وجه الامتیاز نسبت به تحقیقات پیشین دارد.

این نوشتار باروش نقلی و حیانی و شیوه گردآوری اطلاعات کتابخانه ای و پردازش اطلاعات توصیفی تحلیلی ابتدا به مفهوم شناسی واژگان تحقیق (آداب، آپارتماننشینی، همسایه داری) پرداخته و سپس به اهمیت فرهنگ آپارتماننشینی پرداخته و در ادامه به تصدی مدیریت در آپارتماننشینی بحث شده و در پایان هم سبب اسباب تنش ساکنین بررسی شده است.

۲. مفهوم شناسی واژگان موضوع تحقیق

۲-۱ آپارتمان نشینی در گستره لغت و اصطلاح

قسمتی از عمارت، مرکب از چند اتاق و ضمايم آنها را آپارتمان گویند^۱ هر چند در قوانین مدون، تعریف خاصی از آپارتمان نشده است، در اصطلاح میتوان گفت: «آپارتمان، عبارت است از یک واحد مستقل در ساختمان چند طبقه که از آن برای سکونت یا کار استفاده میشود و مالکیت آن شامل دو قسمت اختصاصی و مشترک است. به این نوع سکونت و همجواری، در اصطلاح رایج «آپارتماننشینی» گفته میشود.^۲

۲-۲ آداب در گستره لغت و اصطلاح

کلمه به تشریفات، عادت یا خوی همیشگی، روش و شیوه، آیین معاشرت معنی میدهد و به مجموعه ای از ضبط-ها و قواعد رفتاری است که در هر جامعه، طبق طبقه یا گروه انتظار انجام آن می رود و در اصطلاح آداب در باب حدود و تعزیرات، که معنای ادب کردن را می دهد، حتی برخی فقیهان در عنوان این باب، واژه آداب را جایگزین کلمه تعزیرات کرده و نوشته اند: کتاب الحدود و الآداب^۳

۲-۳ همسایه داری در گستره لغت و اصطلاح

همسایه داری به معنی رفتار نیکو با همسایگان و معادل عبارت «حُسْنُ الْجَوَارِ» در روایات است.^۴ به دو تن یا دو خانواده که در کنار هم خانه دارند یا در دو قسمت یک خانه زندگی کنند، همسایه گفته می شود^۵

۱ معین، ۱۳۶۲، ذیل واژه «آپارتمان»

۲ اخلاق همسایه داری و آپارتماننشینی در قرآن و روایت، محمد جواد فلاح، لیلعلی بیگی، زینب ربیعی

۳ لغت نامه دهخدا

۴ فرهنگنامه ایران، دریافت شده در ۴ مارس

۵ مفید، محمد بن محمد القنعه، ص ۷۷۴

۶ دیلمی، حمزه بن عبدالعزیز، المراسم العلویة فی النبوه، ص ۲۵۱

۷- به عنوان نمونه نگاه کن به جعفری، ترجمه تحف العقول، ۱۴۲ق، ص ۸۰.

پیامبر(ص) و امام صادق(ع)، حد همسایه را تا چهل خانه از روبرو، پشت سر، سمت راست و سمت چپ، بیان نموده‌اند. آدر قرآن، پس از توحید و احسان به والدین و خویشان و فقرا، به احسان به همسایگان سفارش شده است. روایات فراوانی از اهل بیت(ع) پیرامون خوش رفتاری و آزار نرساندن به همسایگان نقل شده است.^۴

از پیامبر(ص) نقل شده احترام به همسایه مانند احترام مادر است. ^۵ در قرآن کلمه «جار» از اسمهای متضایف و وابسته به طرف دیگر است مثل دوست و برادر که محتاج به طرف دیگر است و اخلاق و حقوق همسایه نیز دو طرفه است. صاحب مفردات «جور» و «جار» را این گونه معنا کرده است: «همسایه کسی است که مسکنش نزدیک توست.»

۳- اهمیت فرهنگ آپارتمان نشینی

در طول تاریخ، انسان همواره مجبور به برقرار کردن ارتباط با دیگران بوده است. هرگاه دو انسان در جایی میزیسته اند، بین آنها روابط انسانی نیز وجود داشته است. این رفتار و روابط، تنها به روابط مطلوب و مثبت مربوط نمی شود، بلکه روابط غیر مطلوب ناخواسته منفی را نیز در برمیگیرد. اجتماعات، گروه ها، شهرها، فرهنگ ها، آداب و رسوم جن ها و صدها موضوع دیگر در زندگی انسان، اشکال مختلف رفتار و روابط بین افراد است و دلیلی بر اجتناب ناپذیر بودن روابط بین آنهاست. قدمت رفتار و روابط بین انسانها به کهنگی سابقه حیات انسان ها است. انسان همواره از دیرباز به اهمیت روابط و رفتار انسانی پی برده است. برقراری روابط آنقدر مهم و سرنوشت ساز است که موفقیت هر انسانی را میتوان از روی نوع رابطه او با دیگران ارزیابی کرد. امروزه با افزایش جمعیت و روی آوردن جمعیت به جوامع شهری ارتباط بین انسان ها با یکدیگر نزدیکتر شده و رابطه تنگاتنگی پیدا کرده است و توجه و روی آوردن آنها به زندگی آپارتمان نشینی سبب شده که برای بالا رفتن کیفیت زندگی در کنار یکدیگر نیاز است تا فرهنگ در کنار هم زیستن و آداب همسایه داری توجه بیشتری شود این فرهنگ شامل مجموعه ای از رفتارها و اصول است که به بهبود کیفیت

۱ - دهخدا، ۱۳۷۷ش، ذیل واژه همسایه.

۲ - کوفی أهوازی، الزهد، ۱۴۰۲ق، ص ۴۲؛ کلینی، الکافی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۶۶۹؛ شیخ صدوق، معانی الأخبار، ۱۴۰۳ق، ص ۱۶۵؛ طبرسی، مشکاة الأنوار، ۱۳۸۵ق، ص ۲۱۵؛ شیخ حر عاملی، وسائل الشیعه، ۱۴۰۹ق، ج ۱۲، ص ۱۲۵؛ علامه مجلسی، بحار الأنوار، ۱۴۰۳ق، ج ۷۱، ص ۱۵۱ و ۱۵۲؛ محدث نوری، مستدرک الوسائل، ۱۴۰۸ق، ج ۸، ص ۴۳۱.

۳ - سوره نساء، آیه ۳۶.

۴ - کلینی، الکافی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۶۶۶ و ج ۵، ص ۳۱؛ شیخ طوسی، تهذیب الأحکام، ۱۴۰۷ق، ج ۶، ص ۱۴۱؛ طبرسی، مکارم الأخلاق، ۱۴۱۲ق، ص ۱۲۶.

۵ - به عنوان نمونه نگاه کن به: کلینی، الکافی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۶۶۶-۶۶۹؛ مشکاة الأنوار، ۱۳۸۵ق، ص ۲۱۲-۲۱۵؛ وسائل الشیعه، ۱۴۰۹ق، ج ۱۲، ص ۱۲۱-۱۳۳.

زندگی و ایجاد محیطی آرام و دوستانه کمک می‌کند. باید دقت نمود که نزدیکترین افراد به هر انسانی بعد از خانواده، همسایگان اند که اذیت و آزار آنها و خیر و نیکی که آنها در اجتماع دارند، در زندگی شخص تأثیر میگذارد. به این دلیل امام علی (علیه السلام) به امام حسن (علیه السلام) سفارش میفرماید: «پیش از گرفتن منزل درباره همسایه ها جست و جو و تحقیق کن.»^۱

امام علی (علیه السلام) در آداب اخلاق همسایگی فرمود: «از اخلاق خوش همسایگی، احوال پرسی از همسایه است.»^۲ و نیز میفرماید: «در حمایت از همسایگان تعصب ورزید.»^۳

حق جوار در اسلام به قدری اهمیت دارد که در وصیت معروف امیر مؤمنان (علیه السلام) آمده است: «خدا را، خدا را! درباره همسایگان خود، خوش رفتاری کنید؛ زیرا آنان مورد توصیه و سفارش پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) شما هستند. ایشان همواره نسبت به همسایگان سفارش میفرمود تا آنجا که ما گمان بردیم به زودی سهمیه ای از ارث برایشان قرار خواهد داد.»^۴

و امام علی (علیه السلام) در فرازی دیگر احترام به همسایگان را از ویژگی پرهیزگاران دانسته و فرمود: «پرهیزگاران همسایگان را آزار نمی‌رسانند.»^۵

برای روشن تر شدن موضوع به برخی از جنبه های مهم فرهنگ آپارتماننشینی و همسایه داری اشاره میکنیم:

۱_۳ احترام به حریم خصوصی: حریم خصوصی قلمروی از زندگی شخصی هر فرد است و یک حق انسانی است که انتظار دارد دیگران بدون رضایت یا اعلام قبلی وی یا به حکم قانون یا مراجع قضایی آن را نقض نکنند. به زبان ساده تر حریم خصوصی همان اطلاعات و زندگی شخصی افراد است. چرا که هر شخص دارای اطلاعات با ارزشی است که فاش شدن یا دسترسی غیر مجاز به آن اطلاعات ممکن است به نوعی باعث استرس، رنجش و صدمه به او شود. یکی از اصول مهم در آپارتمان نشینی، احترام به حریم خصوصی دیگران است. تعالیم فقه امامیه و حقوق اسلامی اهتمام ویژه ای در لزوم احترام به حق حریم خصوصی افراد و پرهیز از ورود به آن دارد آورده اند که عمر بن خطاب در مدینه شب گردی می کرد. صدای آواز خواندن مردی را از خانه ای شنید. از دیوار خانه بالا رفت و گفت: ای دشمن خدا! خیال کرده ای که خداوند برای تو

۱ نهج البلاغه، نامه ۳۱

۲ حرانی، ص ۸۱

۳ نهج البلاغه، خطبه ۱۹۲

۴ نهج البلاغه، نامه ۴۷

۵ نهج البلاغه، خطبه ۱۹۳

آورد و همه ساکنین می‌توانند در فضای امن‌تری زندگی کنند و آسیب کمتری متوجه همسایه‌ها شود و اختلاف کمتری به وجود می‌آید و در صورت بروز اختلافات و سوء تفاهم‌ها بهتر است، هرچه زودتر حل شود و دوستی و صمیمیت حاکم بر آپارتمان شود.

۲. برای بهتر اداره شدن مسائل مربوط به ساختمان ضروری‌ترین مسئله آن است که مدیری را انتخاب کنیم که شایستگی اداره آپارتمان و برقراری ارتباط موثر و مثبت را بین همسایگان داشته باشد. مدیر که مسئولیت ساختمان را بر عهده می‌گیرد باید در وهله اول برنامه‌ریزی داشته باشد

تا با تبیین اهداف ساختمان و ساکنین بتواند زندگی اسوده و راحتی برای آنها ایجاد کند و مدیری که برنامه ریزی برای کارهای ساختمان داشته باشد در برابر حوادث غیر متقربه که کاملاً غیر قابل پیش‌بینی است می‌تواند به درستی تصمیم بگیرد و نتیجه رضایت بخشی را به دست آورد.

مدیر باید مدیریت مالی ساختمان که شامل تعیین و دریافت شارژ از هر واحد و هزینه‌های نگهداری و تعمیرات و نظافت را تعیین کرده و گزارش‌های مالی شفافی از کارکرد خود به ساکنین در جلسات ساختمان ارائه دهد البته برای تحقق این امور همکاری ساکنین ساختمان با مدیر اهمیت دارد، پرداخت به موقع شارژ باعث می‌شود تا مدیر بتواند با مدیریت صحیح و برنامه ریزی کارها را به موقع انجام دهد در صورت لزوم ساختمان را به موقع بیمه کند یا با نظارت مستمر بر ساختمان بتواند کارهای پیشگیرانه ای را انجام دهد تا خرابی‌ها و آسیب‌های سنگین و هزینه بر بر ساختمان و ساکنین آن تحمیل نشود باید خاطر نشان کرد مال و جان مردم در دست مدیر امانت است. مدیر خوش ذوق و با سلیقه می‌تواند محیط جذابی را برای ساکنین درست کند و با همکاری ساکنین و در صورت داشتن فضای کافی فضای سبزی را برای ساکنین ساختمان به وجود آورد تا ساکنین برای لحظه‌ای بتوانند از نظر روحی و روانی تقویت شوند. مدیریت قوی و صحیح باید موانع همدلی و بد خلقی را بین ساکنین رفع کند و با ارتباط موثر چه کلامی و چه غیر کلامی بتواند باعث قوی‌تر شدن پیوند دوستی بین ساکنین شود و امنیت یک ساختمان یکی از مزیت‌های مهم برای آن ساختمان و ساکنین محسوب می‌شود مدیر باید بتواند با تصمیمات درستی همچون نصب دوربین مدار بسته و یا اگر تعداد واحدها زیاد است با نگهبان آن را تامین کند امنیت نعمت بزرگی است که نباید آن را فراموش کرد.

۳. مواردی که سبب اسباب تنش بین ساکنین می‌شود یکی از این موارد سر و صدا است که باید دقت شود در ساختمان در مواقعی استراحت سر و صدا به حداقل برسد و باعث آزار همسایگان نشود و ساکنین نظافت و بهداشت واحد خود را رعایت کنند و از انتشار بوهای نامطبوع و اذیت کننده که مشکل ساز است و باعث آزار همسایگان می‌شود پرهیز کرد و برای استفاده از قسمت‌های مشترک ساختمان‌ها از بقیه ساکنین باید اجازه گرفت، هر واحد باید از پارکینگ مختص خود استفاده کند و بدون اجازه حق تصرف در پارکینگ دیگران را ندارد و تصرف در مال مردم حرام و از گناهان کبیره است. از رفتارهایی که باعث آزار همسایه‌ها می‌شود جداً

باید خودداری شود رفتارهای خشن و به دور از انسانیت که باعث قبول نشدن اعمال انسان و بدبختی می‌شود همچنین در آپارتمان نگهداری حیوانات خانگی که سر و صدا و شاید بوی نامطبوع آنها سبب اذیت همسایگان شود باید خودداری کرد و در پایان اینکه اگر ساختمان مدیر دلسوز و شایسته‌ای نداشته باشد این سوء مدیریت سبب می‌شود که نه تنها مشکلات بین ساکنین حل نشود بلکه تنش و نارضایتی بین ساکنین بالا رود و این خود باعث آسیب‌های جبران ناپذیری می‌شود.

فهرست منابع:

۱. قرآن
۲. نهج البلاغه
۳. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحت العقول، ترجمه صادق حسن زاده، قم، انتشارات آل علی (ع)، بی تا
۴. الآمدی، ابوالفتح عبدالواحد، غرر الحکم و درر الکلم، تحقیق: السید مهدی الرجائی، قم، مؤسسه دار الکتاب الاسلامی، ۱۴۲۹ق.
۵. بخاری، محمد بن اسماعیل، صحیح البخاری، تحقیق: محمد زهیر بن ناصر، دار طوق النجاة، ۱۴۲۲ق
۶. پاینده، ابوالقاسم، نهج الفصاحة، تهران، دنیای دانش، ۱۳۸۲ش
۷. جعفری، به عنوان نمونه نگاه کن، ترجمه تحف العقول، ۱۴۲ق
۸. حرانی، حسن بن علی، تحف العقول عن آل الرسول، تحقیق، علی اکبر غفاری، قم: مؤسسه حنشراسامی، ۱۳۸۲ش

٩. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، قم، آل البيت، ١٤١٤ق.

١٠. دهخدا، علی اکبر، دائرالمعارف (ج ١ و ٧، چاپ اول)، انتشارات دانشگاه تهران، ١٣٧٣

١١. سید رضی، نهج البلاغه، ترجمه سید جعفر شهیدی، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران، چاپ چهاردهم، ١٣٧٨

١٢. سلار دیلمی، حمزه بن عبدالعزیز، المراسم العلویه، تحقیق: سید محسن حسینی امینی، قم، معاونت فرهنگی مجمع جهانی اهل بیت (ع)، ١٤١٤ق (١٣٧٢ش)

١٣. شیخ الاسلامی، سید حسین، هداية العلم فی تنظیم غرر الحکم، مؤسسه أنصاریان للطباعة والنشر، ١٤٢٨ق

١٤. شیخ طوسی، تهذیب الأحکام، نجف، حسن موسوی خراسان، ١٣٧٨-١٣٨٢ق.

١٥. شیخ صدوق، محمد بن علی، معانی الاخبار، قم، جامعه مدرسین، ١٤١٨ق

١٦. شریف الرضی، محمد بن حسین، نهج البلاغه (صبحی صالح)، مؤسسه دار الهجرة، قم، ١٤١٤ق

١٧. صدوق، محمد بن علی، کتاب من لا یحضره الفقیه، تصحیح: علی اکبر غفاری، قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ دوم، ١٤١٣ق

١٨. طبرسی، علی بن حسن، مشکاة الأنوار فی غرر الأخبار، ص ١٩٥ - ١٩٦، المكتبة الحیدریة، نجف اشرف، چاپ دوم، ١٣٨٥ق؛

۱۹. طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الاخلاق، مقدمه و تعلیق محمد الحسین الاعلمی، بیروت، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، ۱۳۹۲ق/۱۹۷۲م.

۲۰. طبری، محمد بن جریر، جامع البیان فی تفسیر آی القرآن، بیروت، دار المعرفه، اول، ۱۴۱۲ق

۲۱. قشیری نیشابوری، مسلم، صحیح مسلم، دارالطباعه العامره ۱۳۲۹_۱۳۲۴ق،

۲۲. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، محقق غفاری، علی اکبر، آخوندی، محمد، دار الکتب الإسلامیه، تهران، چاپ چهارم، ۱۴۰۷ق؛

۲۳. کوفی أهوازی، حسین بن سعید، الزهد، المطبعه العلمیه، قم، چاپ اول، ۱۳۹۹ق

۲۴. مکارم شیرازی، ناصر، اخلاق در قرآن، مدرسه الامام علی بن ابیطالب، قم، چاپ چهارم، ۱۳۸۵ش

۲۵. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، بیروت، دار احیاء التراث العربی، دوم، ۱۴۰۳ق.

۲۶. مکارم شیرازی، ناصر، پیام امام امیر المومنین(ع)، دار الکتب الاسلامیه، تهران، چاپ اول، ۱۳۸۶ش

۲۷. مکارم شیرازی، پیام قرآن، انتشارات امام علی (ع)، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۷.

۲۸. متقی، علی بن حسام الدین، کنز العمال، موسسه الرساله بیروت، ۱۴۰۹ق

۲۹. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، بیروت، دار احیاء التراث العربی، دوم، ۸۱۱۳ق.

۳۰. محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، موسسه فرهنگي دارالحديث، چاپ ۱۵، ۱۳۹۵

۳۱. مصباح یزدی، مشکات هدایت، موسسه فرهنگی امام خمینی، ۱۳۸۵

۳۲. مکارم شیرازی، ناصر، یکصد و پنجاه درس زندگی، انتشارات نسل جوان، قم، چاپ سوم، ۱۳۸۶ ش

۳۳. نوری، محدث، میرزا حسین، خاتمه المستدرک، قم، مؤسسه آل البيت عليهم السلام،

۱۴۱۷ ق.